

MIHAEL SOBOLEVSKI

PRILOG ISTRAŽIVANJU ZLOČINA ČETNIČKOG POKRETA U LICI U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Mihael Sobolevski
Institut za suvremenu povijest
HR 41000 Zagreb

UDK:940.540.56(497.5)"1941/45"
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1994-10-07

Hrvatska historiografija tek posljednjih godina poklanja veću pozornost istraživanju svekolikih četničkih zločina nad hrvatskim narodom u tijeku drugoga svjetskog rata. U ovom prilogu razmatra se na osnovi arhivskih i drugih izvora, pojava četničkih udruženja u Lici do drugoga svjetskog rata, a zatim u tijeku samog rata. ističu se općenito osnove četničke ideologije i težnje za stvaranjem velike Srbije i etnički čiste države, a zatim i vojne snage ovoga pokreta. Radi ostvarivanja svojih ciljeva četnički je pokret u cjelini bio genocidan prema hrvatskom narodu, a zatim prema svim svojim političkim i vojnim protivnicima. U sklopu takve ideologije bili su planirani i zločini koje je izvršio. U tijeku drugoga svjetskog rata četnici su u Lici na najzvjerskiji način ubili 656 osoba sa stalnim prebivalištem u Lici i oko 200 osoba iz drugih krajeva Hrvatske koje su se u tijeku rata zatekle u Lici.

Četnička udruženja u Lici vuku svoje korijene još iz razdoblja tridesetih godina 20. stoljeća. Bio je to dio jedinstvenog pokreta u Kraljevini Jugoslaviji, kako po svom organizacijskom ustrojstvu, tako isto i po svojim programskim ciljevima. Osnovno programsko gledište četničkih udruženja tridesetih godina bilo je zalaganje za ideju "jugoslavenskog nacionalizma", tj. "beskompromisnog integralnog jugoslavenstva i unitarizma", za vladare iz dinastije Karađorđevića, što je bilo slikovito izraženo u geslu "za kralja i otadžbinu". Međutim, od samog početka u ovom je pokretu bila primjetna i dominantna velikosrpska linija, poglavito među ekstremnim srpskim nacionalistima. Naime, oni su poistovjećivali najveći dio teritorija Kraljevine Jugoslavije sa srpskim etničkim

područjem, te su se zalagali za ustrojstvo velike Srbije. S tim u svezi četnička udruženja nemilosrdno su se obračunavala sa svim svojim političkim protivnicima, a poglavito u Hrvatskoj s pristalicama hrvatskih nacionalnih stranaka, označujući ih kao "plemenske" i "separatističke", koje razbijaju i ruše osnove Kraljevine Jugoslavije.

Četnička udruženja okupljala su u svoje redove osobe sumnjivih moralnih kvaliteta iz različitih društvenih slojeva, prije svega zainteresiranih za osobne probitke i političke utjecaje u pojedinim sredinama. S obzirom na nacionalni sastav članstva četničkih udruženja, vidljivo je da su se u ta udruženja učlanjivali poglavito Srbi, a u malom broju pripadnici drugih naroda, i to iz redova "jugoslavenskih nacionalista".¹

Četnička udruženja bila su poluvojne organizacije. Njihovi članovi polagali su prisegu, nosili uniforme sa šubarama i na njima kokarde, a na prsima četničku značku, i bili su naoružani. Četničke zastave bile su posvećivane u pravoslavnim crkvama, a sastojale su se od crnog polja s bijelom mrtvačkom glavom i natpisom "Za kralja i otadžbinu". Mrtvačka glava bila je znak da su za ostvarenje svoje ideologije spremni dati život. Pod tim znamenjem četnička udruženja izvršila su još tridesetih godina niz nasilja nad hrvatskim stanovništvom, uključujući i veći broj ubojstava Hrvata. Djelatnost četničkih udruženja u Hrvatskoj, a posebno raznovrsni teror četničkih udruženja, naišli su na nepodijeljenu osudu širokih slojeva hrvatskog stanovništva, a također i dijela srpskog stanovništva organiziranog u Samostalnu demokratsku stranku (SDS). Ta je stranka niz godina bila u koaliciji s Hrvatskom seljačkom strankom (HSS) i zalagala se za zajednički život s Hrvatima. Pod pritiskom hrvatske javnosti vlasti Savske banovine tijekom 1935. i 1936. poduzimaju niz radnji kako bi se zabranio rad najekstremnijih četničkih udruženja. Te mjere imale su ograničeni doseg, jer su mnoge četničke organizacije, imajući potporu dinastije Karađorđevića, nastavile rad i nakon zabrane.

Prema sačuvanoj arhivskoj građi nije moguće u cijelosti rasvijetliti razvoj četničkih udruženja u Lici tridesetih godina. Međutim, ipak je to moguće, iako samo djelomično, za pojedina četnička udruženja. Prvo četničko udruženje u Lici osnovano je krajem 1931. u Gračacu, a pododbor tog udruženja djelovao je od 1935. u Malovanu (40 članova). O djelovanju četničke organizacije u Gračacu tridesetih godina moguće je detaljnije čitati u napisu Jovice Popovića

¹ Fikreta Jelić-Butić, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata. Prilog građi o četničkim udruženjima u Savaškoj banovini 1934.-1936., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb, 1988., 21. str. 145.-151.; Nusret Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, Sarajevo, 1971., str. 55.-96.

i Milana Bjelobabe. Oni, između ostaloga, ističu i ovo: "Ona je okupljala najvećim dijelom zaposlene na željeznici od kojih su mnogi s četničkim oznakama (kokarda, mrtvačka glava, šubara) bradati i osioni dolazili na svoja radna mjesta i često šovinistički nastupali. U posebnim prigodama su se okupljali i zborovali 28. juna na Vidovdan ispred gostionice Dmitra Rastovića i 6. maja na Đurđevdanski uranak kod crkve sv. Marka u Velebitu. Tom prilikom su pjevali nacionalističke pjesme, paradirali gradom u svojim odorama s ukrštenim redenicima, kamama i oružjem, pod razvijenim crnim barjakom s mrtvačkom glavom, manifestirajući tako svoju odanost režimu i otadžbini i navodnu spremnost da je brane. Prilikom takvih zborovanja dolazili su im u posjet istomišljenici i četnički vođe iz Dalmacije i donosili im "bratske pozdrave Srba s plavog Jadrana". Posebnu ulogu su imali prilikom prolaska kraljevskog vlaka kroz Gračac kada je 1934. u Marselju ubijen kralj Aleksandar i njegov lijes prolazio kroz Gračac, jer su tada dobili puške i vršili osiguranje pruge."²

Početak 1936. jedan je član četničkog udruženja iz Gračaca razbio prozore na rimokatoličkoj kapelici u Štikadi, na što je uslijedila i žalba rimokatolika župe Gračac Ministarstvu unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije. Tada je ban Savske banovine predložio da se zabrani rad ovoga četničkog udruženja i to zbog toga što su se u to udruženje "uvukli i ljudi rđavog glasa i rđavog moralnog vladanja, što su poznati neradiše i bukači, i što svojim držanjem i postupcima jednako izazivaju kako čestite Hrvate, tako i čestite Srbe, i što se sa punom sigurnošću može da tvrdi da je to udruženje u Gračacu samo od štete po opštu stvar i po javni mir i poredak."³

Rad je istodobno bio zabranjen i četničkoj organizaciji u Gračacu i četničkom odboru u Malovanu.

Na gospićkom kotaru djelovala su dva četnička udruženja. U travnju 1934. osnovan je pododbor u Gospiću, koji je početkom 1936. imao 185 članova, a sljedeće godine osnovan je i u Metku (početkom 1936. imao je 57 članova). Vlasti Savske banovine zabranile su rad tim četničkim udruženjima 14. travnja 1936. Ta udruženja, a poglavito ono u Gospiću, u tijeku svog kratkotrajnog javnog djelovanja izvršila su niz terorističkih radnji. Tako je jedan član četničkog udruženja iz Gospića ubio 9. travnja 1936. bivšeg zastupnika HSS-a Karla Brkljačića i Marka Uzelca.⁴

² *Kotar Gračac u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945.*, Karlovac, 1984., knj. 1, str. 335.-336.

³ Fikreta Jelić-Butić, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata, str. 194.

⁴ Isto, str. 195.

Može se još ustvrditi da je četničko udruženje djelovalo ilegalno 1937. u Plitvičkim jezerima, te da je jedan od organizatora tog udruženja odao vlastima sve članove.⁵

Pristaše četničkog pokreta u Lici u sprezi s pojedinim istaknutim članovima jugonacionalističkih stranaka (Jugoslavenska nacionalna stranka, Jugoslavenska radikalna zajednica, Ljotičev "Zbor") posebno će biti aktivni uoči drugoga svjetskog rata u velikosrpskom pokretu "Srbi na okup". Naime, sporazum između predsjednika vlade Kraljevine Jugoslavije D. Cvetkovića i predsjednika HSS V. Mačeka od 26. kolovoza 1939. o formiranju zajedničke vlade s ciljem konstituiranja Banovine Hrvatske i njenog autonomnog i teritorijalnog određenja, naišao je na oporbu ekstremnih i nacionalističkih snaga iz redova srpskog stanovništva, kako na području Banovine Hrvatske, tako isto i izvan njega. One su se suprotstavljale konstituiranju Banovine Hrvatske, zahtijevale su odvajanje kotareva s većinskim srpskim stanovništvom od Banovine, jer je to za njih predstavljalo cijepanje srpskih snaga u Kraljevini Jugoslaviji i ujedno odvajanje "srpskih krajeva" od Srbije.⁶

Na području Like pristaše jugonacionalističkih stranaka održali su više skupova na kojima su se s pozicija velikosrpstva a pod pokrovom integralnog jugoslavenstva i obrane Jugoslavije suprotstavljali konstituiranju Banovine Hrvatske. Na nekim ličkim kotarevima te aktivnosti vodile su se pod geslom "Srbi na okup", a na nekima drugim pod vidom protestnih skupova.⁷ Da taj pokret nije poprimio masovnije oblike u Lici, treba zahvaliti činjenici da je znatan broj viđenijih Srba pripadao SDS-u, te je u sklopu koalicijske suradnje s HSS-om aktivno djelovao na konstituiranju Banovine Hrvatske. Kao primjer velikosrpskog suprotstavljanja sporazumu između Cvetkovića i Mačeka navode se zaključci doneseni na konferenciji u Vrhovinama održanoj 20. studenog 1939. Toj konferenciji prisustvovalo je 13 osoba, viđenijih Srba (uglavnom trgovci) iz Vrhovina, Plitvičkog Ljeskovca, Gospića, Ogulina, Gomirja, Rakovice i Drežnik-grada, te su svoja gledišta saželi u letku i uputili ga "Srbima Like i Korduna". Tekst letka pun je patetike i sugerira Srbima da su za stvaranje Jugoslavije dali milijunske žrtve u prvom svjetskom ratu i na kraju dočekali atentat na kralja Aleksandra. Zalažu se za jedinstvenu Jugoslaviju i suprotstavljaju bilo kakvoj federalizaciji, te osnivanje Banovine Hrvatske drže

⁵ Arhiv Instituta za suvremenu povijest u Zagrebu (dalje:AISP), fond: Nezavisna Država Hrvatska, inv. br. 41765.

⁶ Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928./1941.*, Zagreb, 1974., knj. 2, str. 201.-217.

⁷ Isto, str. 209.-210.

cijepanjem integralne Jugoslavije. Međutim, cjelokupno to njihovo pozivanje na jedinstvenu Jugoslaviju imalo je isključivo velikosrpsku orijentaciju, jer zahtijevaju ujedinjenje svih Srba, njihovo povezivanje sa Srbijom s konstatacijom da se "samo ujedinjeni Srbi" mogu da "brane i odbrane".⁸

Svi ti procesi pogodovali su stvaranju novih četničkih udruženja, iako su ona na području Banovine Hrvatske uglavnom djelovala u ilegalnosti. Početkom 1940. bilo je više od tisuću četničkih udruženja, koja su se otvoreno zalagala za uspostavu velike Srbije. Nadalje, u planovima Ministarstva vojske i mornarice Kraljevine Jugoslavije bilo je predviđeno i stvaranje četničkih bataljona na osnovi dobrovoljnosti, koji su se trebali upotrijebiti za gerilske oblike ratovanja. U travnju 1940. jugoslavenska vlada ustrojila je četničku komandu (šest bataljona i jedan djelomično popunjen), te je jedan četnički bataljon, dodijeljen svakoj armiji (bio je i u Karlovcu).⁹

Te korijene četničkog pokreta u međuratnom razdoblju uvijek treba imati u vidu jer su se pojedini njegovi članovi pojavljivali i u tijeku drugoga svjetskoga rata i bili nositelji obnoviteljstva četničkog pokreta, pa tako i u Lici, dakako, oni neće biti i jedini, jer će se na političkim i vojnim programima četničkog pokreta u njegove redove uključivati i mnogi pripadnici raznih jugonacionalističkih i velikosrpskih političkih stranaka i društava.

Prije nego što se istakne razvoj i rast četničkog pokreta u Lici u tijeku drugoga svjetskog rata, potrebno je naglasiti općenito njegova gledišta o državotvornim, političkim, vojnim i suradničkim usmjerenjima. Četnički pokret u drugom svjetskom ratu polazio je s pozicija da su Srbi u travanjskom ratu 1941. izgubili svoju državu, ali da nisu izgubili i državopravne prerogative. Za nestajanje Kraljevine Jugoslavije okrivljavali su sve druge narode, poglavito Hrvate, kao da se ustrojstvo Kraljevine Jugoslavije nije temeljilo na dominaciji i prevlasti Srba. Četnički pokret u drugom svjetskom ratu, i na području Hrvatske, postupno je dobio jedinstvene oblike. U državotvornom pogledu temeljio se na dvije osnove: uspostavu velike Srbije unutar velike Jugoslavije ili samo na uspostavu velike Srbije, ovisno o razvoju vojnih i političkih odnosa na tlu bivše Kraljevine Jugoslavije. Ta svoja gledišta četnički pokret formulirao će u nizu programskih dokumenata. Prvi u tom nizu nesumnjivo je projekt Stevana Moljevića "Homogena Srbija" od 30. lipnja 1941.¹⁰ U tom projektu zahtijeva se stvaranje velike Srbije, koja "ima da obuhvati celo etničko područje na kome

⁸ AISP, fond: Političke situacije, inv. br. 6129.

⁹ Branko Latas, Milovan Dželabđić, *Četnički pokret Draže Mihailovića 1941.-1945.*, Beograd, 1979., str. 40.; Nusret Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini*, str. 210.

¹⁰ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije* (dalje:

Srbi žive", a unutar velike Srbije trebalo je inkorporirati i najveći dio Like. Nesrpsko stanovništvo na području zamišljene velike Srbije planiralo se uništiti ili preseliti.

Četnička koncepcija velike Srbije, unutar ili izvan Jugoslavije, uvijek je bila građena na osnovi i obnovi monarhije iz dinastije Karađorđevića. Borba za povratak monarhije i društvenog uređenja u njoj kakvo je bilo do osnivanja banovine Hrvatske utjecala je i na četnički stav prema antifašističkoj borbi, koju su predvodili komunisti. Glede toga četnički pokret isticao je da s "komunistima-partizanima" ne može biti bilo kakve suradnje, jer da se oni bore protiv monarhije i za "ostvarenje socijalne revolucije".¹¹

Slični velikosrpski programi u četničkom pokretu oblikovali su se i na pojedinim regionalnim razinama, ali su oni uvijek imali osnovno izvorište u političkim i vojnim programima četničkog pokreta Draže Mihailovića. U tom pogledu, a posebno za svrhu ovoga rada, od posebne je vrijednosti Elaborat o formiranju, ulozi i zadacima Dinarske četničke divizije, koji je izrađen od 8. do 12. ožujka 1942. u Mostaru. Međutim, prije nego što upozorimo na bitne odrednice toga elaborata, potrebno je istaknuti neke ranije nakane velikosrpskih elemenata s područja Like, Kninske krajine i Dalmacije. To je prije svega zahtjev Nike Novakovića-Longa (prije rata narodni poslanik, ministar u vladi Milana Stojadinovića, jedan od čelnika Jugoslavenske radikalne zajednice) iz svibnja 1941., da se Kninska krajina s Likom otcijepi od Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i sjedini s anektiranim područjem Dalmacije (anektirano od fašističke Italije). Tijekom srpnja iste godine taj zahtjev nadopunjen je i prijedlogom o stvaranju posebnoga "Rimskog dominiona", odnosno posebne autonomne jedinice, pravno samostalne u upravnim poslovima, ali bez autonomije u zakonodavstvu. Ti prijedlozi velikosrpskih elemenata o amputaciji navedenih dijelova Hrvatske u korist Italije nisu naišli na podršku talijanskih okupacijskih vlasti, jer su ih vezali suradnički odnosi s NDH. Međutim, talijanske okupacijske vlasti obećale su zaštitu srpskog stanovništva, slobodu ispovijedanja religije i u školstvu ona prava koja su imali u Kraljevini Jugoslaviji.¹²

Neuspjeh velikosrpskog autonomaškog pokreta u sjevernoj Dalmaciji i Lici godine 1941. prisilio je četničko vodstvo na tim područjima da prihvate

Zbornik). Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941.-1942., Beograd, 1981., tom XIV., knj. 1, str. 1.-10.

¹¹ Isto, str. 97.

¹² Dušan Plenča, *Kninska ratna vremena 1850.-1946. Knin, Drniš, Benkovac, Ravni kotari*, Zagreb, 1986., str. 277.-278.

državotvorni program ravnogorskoga četničkog pokreta Draže Mihailovića. Stoga će se u navedenom Elaboratu inzistirati na stvaranju "srpske nacionalne države". Osnovni zadatak te četničke Divizije (pod njenu nadležnost ulazilo je i područje Like), bio je da se bori za ostvarenje tih ciljeva. Prema tom elaboratu osnovna zadaća četničkog pokreta s područja djelovanja četničke Dinarske divizije bila je stvaranje velike Srbije, a tek bi se zatim razmatrala mogućnost stvaranja saveza s drugim balkanskim državama. Velika Srbija trebala je biti etnički čisto područje na kojem će živjeti isključivo srpsko stanovništvo. Ne ulazeći u druge pojedinosti elaborata o Dinarskoj četničkoj diviziji, istakao bih još samo one činjenice koje se odnose na planirani odnos četnika prema hrvatskom stanovništvu. Zalažu se samo za suradnju s "Hrvatima nacionalistima" (misli se na jugonacionaliste), kako bi se na taj način onemogućio odlazak tih Hrvata u partizanski pokret. Za ustaše se tvrdi da nalaze zaštitu kod partizana (teza: hrvatski partizani preobučene ustaše), te je svima njima kao i domobranstvu naviješten rat do istrebljenja.¹³

Iako u tom četničkom dokumentu nije istaknuto kakvu će sudbinu imati preostalo hrvatsko stanovništvo, praksa je pokazala da se četnički pokret od samog početka odredio kao izrazito antihrvatski pokret. Hrvatskom narodu namijenio je biološko uništenje, ali te planirane nakane nije mogao iz više razloga ostvariti. Prije svega zbog toga što četnički pokret u Hrvatskoj nije imao takve vojne potencijale, a s druge strane zbor organizirane samoobrane hrvatskog stanovništva, te zbog poraza vojnih snaga toga pokreta potkraj rata.

U zavisnosti o vojnopoličkom stanju četničkog pokreta, stanju na ratištima, položaju jugoslavenske emigrantske vlade i njegovu odnosu prema snagama zapadne antifašističke koalicije i odnosu prema okupacijskim snagama u zemlji (stupanj postignute kolaboracije), taj pokret u pojedinim razdobljima izjašnjavao se i za obnovu Jugoslavije. Međutim, uvijek se radilo o takvoj državi u kojoj će imati hegemoniju velika Srbija i Srbi. Svim drugim narodima odricalo se pravo u obnovi Jugoslavije, a Hrvati su se izravno optuživali zbog propasti Kraljevine Jugoslavije. U biti četnički pokret samo se nominalno izjašnjavao za obnovu Jugoslavije, a prije svega onda kada je imao u vidu njeno eventualno prihvaćanje od međunarodne zajednice. U unutrašnjem izjašnjavanju gotovo se uvijek radilo o velikoj Srbiji, njenoj rukovodećoj ulozi i hegemoniji. Četnički pokret u Hrvatskoj u drugom svjetskom ratu stalno je isticao svoju vezanost za državno ustrojstvo velike Srbije, a svoje pripadnike držao isključivo

¹³ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941.-1945.*, Zbornik dokumenata, Split, 1982., knj. 2, str. 1124.-1128.

borcima za srpsku stvar. Ostvarenje državotvornih i političkih ciljeva četničkog pokreta nije bilo moguće bez istodobnog ustroja četničkih oružanih snaga. Te oružane snage oblikovale su se na tradicijama četničkog pokreta iz prošlosti, kao i na tradiciji vojske kraljevine Jugoslavije. Četnička vojna poslušnost vođama bila je motivirana lažnim pojmovima o srpskoj slobodi, vjernosti domovini, srpstvu, monarhiji i kralju i obrani pravoslavlja. Sve zapovjedne pozicije u četničkom vojnom ustroju imali su bivši časnici i podčasnici Kraljevine Jugoslavije, žandari, popovi, razne činovničke i intelektualne strukture, bogatiji pojedinci, seoske gazde, te pripadnici ranijih četničkih udruženja, raznih jugo- nacionalističkih i ekstremnih srpskih stranaka i udruženja. Borački sastav sačinjavali su već po tradiciji seljaci, pri čemu se obilato iskoristila njihova ipak zaostala svijest. Po nacionalnom sastavu četničke redove sačinjavali su poglavito Srbi i Crnogorci, a u manjim skupinama i pripadnici drugih naroda (Hrvati, Slovenci, Muslimani). Ne ulazeći u detalje u strukturu četničkih vojnih snaga, s obzirom na karakter ovoga rada, upozorit ćemo samo na neke globalne pokazatelje snaga četničkog pokreta u Hrvatskoj, a zatim u Lici.

Prve četničke vojne skupine oblikovale su se u Kninskoj krajini i južnoj Lici u ljeto i početkom jeseni 1941. Bio je to proces izdvajanja pročetničkih i velikosrpskih elemenata iz ustaničkih i gerilskih skupina. Do tada ih je povezivalo samo zajedništvo u otporu vojnim i civilnim vlastima NDH. Velikosrpske i pročetničke skupine potpomagala je talijanska okupacijska vojska, i one su se integrirale u njihovu službu u zajedničkoj borbi protiv antifašističkog pokreta. Taj čin opravdavali su očuvanjem "biološke supstance srpstva", ugrožene s jedne strane od represivnih organa NDH, a s druge strane od antifašističkog pokreta. Povezanost četničkog pokreta s talijanskim okupatorom, koji je četnike opskrbljivao ratnim potrebštinama, ubrzala je rast četničkih vojnih snaga u Hrvatskoj. To ujedno i nije bila zapreka istodobnom povezivanju četnika u Hrvatskoj (1942.) s četničkom maticom pokreta, koju je predvodio D. Mihailović. Prve veće četničke jedinice formirat će se u listopadu 1941. u Kninskoj krajini (četnički pukovi "Petar Mrkonjić" i "Onisim Popović", te četnički odred na području Bukovice). Sve te četničke jedinice osnovane su na teritoriju NDH, ali je ta područja od početka rujna 1941. reokupirala talijanska vojska (tzv. druga talijanska okupacijska zona). U Lici prvi četnički puk imenom "Kralj Petar II" formiran je u selu Doljani (južna Lika) 19. studenog 1941., a drugi pod imenom "Vožd Karađorđe" u Dujićima 5. svibnja 1942. Iako ove četničke jedinice nisu bile formacijski popunjene odgovarajućim ljudstvom, te su još uvijek imale uži teritorijalni karakter, one će ipak

predstavljati značajnu jezgru u daljnjem omasovljavanju četničkog pokreta u Kninskoj krajini i južnoj Lici. Poglavitito onda kada su ove četničke jedinice tijekom travnja 1942. objedinjene u sklopu novoosnovane Četničke Dinarske divizije. Sve te vojne četničke postrojbe bit će uskoro stavljene pod neposrednu komandu Štaba zapadnobosanskih, ličkodalmatinskih i hercegovačkih vojno-četničkih odreda. Iz izvješća toga Štaba od 16. srpnja 1942. moguće je dobiti i prvu cjelovitu sliku o tadašnjoj vojnoj snazi četničkog pokreta u Hrvatskoj. U dva četnička puka i jednom odredu u Kninskoj krajini bilo je ukupno 1.500 naoružanih četnika, a u Lici u jednom puku i jednom odredu, te u više manjih skupina oko 2.000 naoružanih četnika.¹⁴

U cilju ojačanja poljuljanih četničkih pozicija u Hrvatskoj krajem 1942. (prorijeđene četničke snage u borbama s antifašističkim pokretom) prebačeno je na područje Kninske krajine i južne Like oko 3.200 četnika iz istočne Hercegovine i Bosne. Ta četnička pojačanja ostala su na ovim područjima sve do ožujka 1943., izvršivši niz zločina i općenito nad hrvatskim stanovništvom, i nad pripadnicima antifašističkog pokreta, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost.

Kada je talijanska vojska tijekom svibnja 1943. pod pritiskom partizanskih jedinica otpočela napuštati Liku, s talijanskom vojskom povlači se i većina četničkih postrojbi. One iz južne Like povlače se u Kninsku krajinu, a iz zapadne Like u Hrvatsko primorje. Četnička komanda bila je uspostavljena u Selcu, a jedinice raspršene u više primorskih mjesta. Prema platnim spiskovima tih četnika, a plaće su dobivali od talijanske Komande Petog armijskog korpusa, krajem kolovoza 1943. u Hrvatskom primorju bilo je stacionirano oko 300 četnika s područja zapadne Like, od kojih su mnogi bili s obiteljima.¹⁵ U vrijeme kapitulacije Italije ti četnici prebacit će se na otok Lošinj i tu biti desetkovani u borbama s dijelovima jedinica 13. primorsko-goranske divizije potkraj rujna 1943.

Četnički pokret u Lici ponovno je oživio znatne djelatnosti potkraj 1943., a napose 1944. Stupio je u suradničke odnose s njemačkim okupacijskim snagama, koje su ga zbrinjavale u oružju i živežnim namirnicama, te je zajedno s njemačkim postrojbama sudjelovao u borbi s partizanskim snagama. Organizacijski je i dalje potpadao pod Dinarsku četničku oblast, a na području Like u prvoj polovici 1944. djelovala su dva četnička korpusa. Prvi lički četnički korpus obuhvaćao je područje kotareva Gračac, Donji Lapac i Udbina,

¹⁴ Isto, str. 1154.-1159.

¹⁵ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (dalje: HDA), fond: Dinarska četnička oblast, kut. 12.

a Drugi lički korpus preostali dio Like. U sastavu ta dva lička četnička korpusa bilo je oko 3.200 naoružanih četnika, a u preostalim dijelovima Hrvatske tada je još bilo oko 4.500 četnika.¹⁶

Kada su početkom 1944. njemačke postrojbe napustile dijelove središnje Like, četnici su se s njemačkom vojskom otuda povukli, jer nisu željeli surađivati samo s vojskom NDH, a bez nazočnosti njemačkih postrojbi. U središnjoj i zapadnoj Lici četničke pozicije ponovno su ojačane sredinom 1944., s povratkom njemačke vojske. Tu su Nijemci obrazovali Komandu Dobrovoljačkih odreda u Brlogu, a taj naziv za četnike uzet je iz propagandnih razloga. Četničke skupine u ovom dijelu Like još su se nazivale Jugoslavenski dobrovoljački odredi, Hrvatska borbena zajednica ili pak samo pravoslavne skupine. Tako su samo u rujnu 1944. Nijemci u Gackoj dolini naoružali oko 700 četnika.¹⁷ Krajem prosinca 1944. glavnina četničkih snaga iz Like povukla se s Dinarskom četničkom divizijom na riječko-opatijsko i slovensko područje, očekujući tu daljnji razvoj političkih i vojnih događaja. Samo manji dio ličkih četnika ostao je u Lici odmetnuvši se u šume, te će se jedan dio kasnije predati organima vlasti, a preostali dio bit će uništen u razdoblju neposredno nakon rata. Ovdje treba još naglasiti da su četnici u Lici tijekom drugoga svjetskog rata u onim mjestima koja su imali pod svojim vojnim nadzorom organizirati četničku civilnu vlast, razne četničke organizacije od mladeži i žena, te formirali prijeko vojne sudove.

Metode i oblici četničkog terora i zločina u Lici

Iz prethodnog kratkog i općenitog teksta vidljivo je da su četnički teror i zločini bili planirani i sastavni dio njihovih vojnih i političkih ciljeva. Dakle, nije se radilo o samovolji pojedinaca i pojedinih četničkih skupina, već o takvoj ideologiji koja se za ostvarivanje svojih ciljeva služila svim metodama i oblicima terora i zločina. To su primjenjivali prema hrvatskom narodu u cjelini, a zatim prema svim svojim protivnicima u građanskom ratu, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. Suština četničke zločinačke djelatnosti ne proizlazi iz "tisućugodišnjeg antagonizma pravoslavlja i katolicizma", kako to misli Jozo Tomasevich,¹⁸ niti u teroru i kontrateroru (teza da su četnički zločini nad Hrvatima bili osveta za ustaške zločine nad Srbima), već iz činjenice da se

¹⁶ HDA, fond: ZKRZ-GUZ, kut. 21.

¹⁷ Isto; Branko Latas, *Četnici iz Like u službi Nemaca na području Hrvatskog primorja i u Italiji (1943.-1944.) godine*, *Vojnoistorijski glasnik*, Beograd, 1979., 1, str. 211.-213; *Zbornik*, tom XIV, knj. 3, str. 788.-793.

¹⁸ Jozo Tomasevich, *Četnici u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1979., str. 232.

taj pokret uvijek zalagao za uspostavu velike Srbije i za etnički čistu srpsku državu. Uspostava planirane velike Srbije i na račun povijesnih i nacionalnih teritorija hrvatskoga naroda bio je osnovni uzrok četničkom teroru i zločinima. Četnički teror i zločini u Lici ovisili su o nizu čimbenika, a prije svega o njihovoj vojnoj moći i moći drugih vojnih tabora na pojedinim područjima. Ti zločini bili su usmjereni, gledajući globalno, protiv tri skupine: hrvatskog naroda u cjelini, prema srpskom narodu u antifašističkoj borbi i općenito prema partizanskom pokretu i njegovim suradnicima, bez obzira na nacionalnu pripadnost njegovih sudionika. Suodgovornost za četnički teror i zločine snose i okupacijske snage, a prije svega talijanske i njemačke. Te snage nisu samo pomagale četnički pokret u Lici s oružjem, streljivom i živežnim namirnicama i plaćama, već su pod njihovim okriljem izvršeni i mnogi zločini. U vršenju terora i zločina sudjelovale su sve četničke jedinice u Lici, a unutar njih poglavito one kojima je to bio specijalni zadatak (crne trojke, petine, desetine, leteći odredi i sl.). Teror i zločini vršeni su na terenu i unutar raznih osnovanih četničkih institucija (zloglasni četnički zatvor u Gračacu i slanje uhićenika u centralni četnički zatvor i mučilište u Kosovu kod Knina.).

Četnički pokret razvio je sve metode psihičkog pritiska na svoje protivnike (stalne prijetnje pokoljem Hrvata, sotoniziranje hrvatskog naroda, omalovažavanje njegove duhovne i kulturne baštine). Sve je to imalo za cilj da se milom ili silom stalno potiče iseljavanje hrvatskog stanovništva s onih područja Like kojima su kraće ili duže vrijeme gospodarili četnici. Nadalje, prema svojim protivnicima primijenili su najrazličitije metode fizičkog nasilja: batiranje (drvenom batinom, specijalnim žilama, čeličnim lancima, mokrom užadi), gaženje žrtve nogama, otkidanje pojedinih dijelova tijela (nokti, uši, prsti, ruke, noge), probadanje tijela nožem, kamenovanje, urezivanje četničkih znakova na čelo i sl. Postojale su i druge metode kažnjavanja, kao npr. šišanje kose djevojkama, kažnjavanje prisilnim radom, kaznom na "leb i sol" (uglavnom se odnosilo na zatvorenike), mučenjem glađu i žeđu.

U fizičkom uništenju ljudi četnici su primjenjivali i najzvjerskije metode: likvidiranje klanjem, strijeljanjem, vješanjem, odsijecanjem glave, paljenjem, kamenovanjem, bacanjem u kraške jame, maljem, ili su pak dotle mučili pojedinu osobu dok nije izdahnula. Mnoge su osobe bile umorene kombinacijom različitih metoda. Također su se nemilosrdno odnosili prema imovini svojih protivnika, paleći pojedine kuće i naselja, te pljačkajući svu pokretnu imovinu.

Izvršenje pojedinih zločina četnici u Lici nastojali su pokriti sudskim presudama. Međutim, ovdje je riječ samo o formalno-pravnoj instituciji, a

izricanje i izvršenje kazne prepušteno je samovolji pojedinaca ili manjih četničkih skupina. Naime, pri štabovima viših četničkih jedinica (korpusi, pukovi, brigade) osnovani su četnički vojni sudovi i četnički prijeki sudovi, koji su izricali drastične kazne (strijeljanje, vješanje), a poglavito prema pripadnicima antifašističke borbe.

Prije nego upozorimo na do sada istražene zbirne podatke o zločinima četničkog pokreta u Lici u tijeku drugoga svjetskoga rata, potrebno je istaknuti neke pojedinačne i grupne primjere, koji dokazuju metode njihova zločina. Pročetničke aktivnosti u Lici protiv Hrvata civilnog stanovništva otpočele su tijekom srpnja 1941. Poglavito u onim naseljima južne Like gdje je hrvatsko stanovništvo bilo u manjini u odnosu na srpsko stanovništvo, i u izoliranim naseljima. Prema popisu stanovništva od 31. ožujka 1931. u Lici je bilo 154.610 stanovnika, a od toga bilo je pravoslavnog stanovništva 93.234 osobe (ovaj popis nije iskazivao stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti), a preostalo je bilo katoličko, tj. hrvatsko (zanemariv je broj pripadnika drugih vjera). Srpsko stanovništvo bilo je većinsko u kotarevima Donji Lapac, Gračac, Korenica i Udbina, a hrvatsko u kotarevima Brinje, Gospić i Otočac.¹⁹ Nakon raspada Kraljevine Jugoslavije i još u tijeku travanjskog rata 1941. i proglašenje Države Hrvatske (potkraj travnja 1941. službeno će se nazivati Nezavisna Država Hrvatska), ustaške vlasti uspostaviti će tijekom travnja i svibnja svoju vlast u Lici, iako je ona bila usporena u nekim mjestima zbog nazočnosti talijanskih okupacijskih snaga. U pojedinim većim mjestima bile su uspostavljene oružničke postaje, ponegdje ojačane s pojedinim ustašama. Veća ustaško-domobranska posada nalazila se u to vrijeme jedino u Gospiću. Iz izvješća raznih institucija vlasti NDH u kojima se govorilo i o stanju u Lici, vidljivo je da do kraja lipnja 1941., izuzev nekoliko manjih incidenata, i nije bilo otpora srpskog stanovništva vlasti NDH,²⁰ i unatoč tome, što su već do tada ustaške vlasti u Lici uhitile pojedine viđenije Srbe i odvele ih u zatvor ili likvidirale pod optužbom četnikovanja u međuratnom razdoblju i njihova rada protiv interesa hrvatskog naroda. Ubrzanje procesa pružanja oružanog otpora vojnim i civilnim institucijama vlasti u Lici uslijedilo je tijekom srpnja 1941., dakle u vrijeme niza ustaških masovnih pokolja nad civilnim srpskim stanovništvom. Tu činjenicu konstatirale su i pojedine instance vlasti NDH, nakon što je došlo u južnoj Lici 27. i 28. srpnja 1941. do masovnog ustanka. Tako u svom izvješću

¹⁹ *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939 - 26. VIII. 1940.*, Zagreb, 1940., str. 298., 302., 306., 310. i 324.

²⁰ AISP, fond: Nezavisna Država Hrvatska, inv. br. 30549, 41774.

Zapovjedništvo 1. hrvatske oružničke pukovnije o akcijama ustanika u južnoj Lici za razdoblje od 27. srpnja do 4. kolovoza 1941. ističe da je zapažen mali broj ustanika (naziva ih četnicima) koji sudjeluju u pojedinim vojnim akcijama, a mnogo veći broj seljaka, koji sa svojim obiteljima sudjeluju u akciji. Tu se ocjenjuje da je to reakcija na "čišćenja" koja su poduzimale formacije. A pod "čišćenjem" se razumijevalo "ubijanje i klanje Srba bez obzira na spol i dob, kao i uništenje njihove pokretne imovine."²¹

Prema tome, organiziranju oružanog otpora protiv vlasti NDH i općenito ustaške države u Lici pristupili su različiti politički čimbenici, od komunističkih elemenata, što će se poglavito manifestirati u jesen 1941., pri raslojavanju ustaničkog pokreta na partizanski i četnički dio. Toj konstataciji trebalo bi dodati još jednu bitnu činjenicu. To su napisane karakteristike oficira i podoficira Četničke dinarske divizije od 1. studenog 1944. za ukupno 348 osoba. Od toga s područja Like je bilo 160 oficira i podoficira. Za 10 osoba naznačeno je da su u četničkom pokretu od pada Jugoslavije, za dva od lipnja 1941., za tri od 20. 7. 1941., za 38 od 25. 7. 1941., a za 52 od 27. 7. 1941.²² To znači da su unutar ustaničkog (gerilskog) pokreta, posebno u južnoj Lici, djelovali pojedinci ili grupice s pozicija četničkog pokreta, što se ogledalo i u odnosu prema onom dijelu hrvatskog stanovništva (civilno stanovništvo) koje ni na koji način nije participiralo u ustaškom pokretu. Poistovjećujući sve Hrvate s ustašama, ti četnički elementi izvršili su već u ljeto 1941. niz zločina nad pojedinim Hrvatima ili pak cijelim hrvatskim obiteljima. Također su sudjelovali u etničkom čišćenju hrvatskog stanovništva i pljačkali njegovu imovinu. Ovdje ću radi ilustracije navesti nekoliko primjera skupnih ubojstava Hrvata koja su počinili pročetnički elementi. Krajem srpnja 1941. četnici su u Brotinji ubili 15 osoba iz četiri obitelji Ivezića, a od toga 11 osoba ženskog spola.²³ Tijekom kolovoza iste godine četnici su ubili kod Otrića iz obitelji Ivankovića 11 osoba (od toga osmero djece),²⁴ u Krčani cijelu obitelj Mijata Anića od šest članova,²⁵ u Kokirni obitelj Dragičević od 5 članova.²⁶ Pojedinačne i skupne zločine nad Hrvatima četnici su vršili u Lici tijekom svih godina drugoga svjetskog rata, o čemu će biti više riječi u skupnim pokazateljima. Teror pročetničkih elemenata

²¹ *Zbornik*, tom V, knj. 1, str. 315.

²² HDA, fond: MUP-NDH, br. 2. I. 320/1942., kut. 3.

²³ Kotar Donji Lapac u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945., Karlovac, 1985., str. 1126.-1127.

²⁴ *Kotar Gračac u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945.*, str. 1009.-1010.

²⁵ Isto, str. 505.-506., 512.-513., 515.

²⁶ Isto, str. 974.

u ustaničkom pokretu u Lici nad hrvatskim stanovništvom, a poglavito u južnoj Lici, prisilio ih je na iseljavanje. Tako se 31. srpnja 1941. iseljava sve stanovništvo (oko 2.000 osoba) iz hrvatskog sela Boričevac (kod Donjeg Lapca) u Kulen Vakuf i zatim dalje preko Bihaća u sjevernu Hrvatsku. Njihova pokretna imovina opljačkana je, a selo spaljeno.²⁷

Stanje u južnoj Lici krajem srpnja i početkom kolovoza bilo je takvo da "slični ustanku u pravom smislu riječi", kako je to 2. kolovoza 1941. izvješćivala Kotarska oblast u Udbini Veliku župu Gacke i Like u Gospiću.²⁸ Ustaškodomobranske jedinice, upućene u Liku da skrše ustanički pokret, bile su razbijene u razdoblju od 17. do 20. kolovoza 1941.,²⁹ te je to prisililo talijanske okupacijske snage da početkom rujna 1941. reokupiraju područje svoje druge interesne zone (toj zoni pripadalo je cijelo područje Like), te da na taj način pokušaju pacificirati to područje od ustaničkih aktivnosti. Talijanski je okupator za svoje interese nastojao pridobiti pročetničke snage unutar ustaničkog pokreta, pridobiti ih za vojnu suradnju i usmjeriti ih protiv partizanskih snaga, a blagonaklono su promatrale i četničke zločine nad hrvatskim stanovništvom. U kasnu jesen 1941. talijanski okupator potiče pojedine četničke grupe unutar partizanskih jedinica da izvrše u njima puč te da ih prevedu u četničke jedinice i suradničke odnose s Talijanima. Prvi takav četnički puč izveden je u 3. bataljonu NOP odreda "Velebit" na području Metka 20./21. studenog 1941. Četnički pučisti ubijaju komandanta Petra Vuksana Pekišu, te partijskog radnika iz Zagreba Hrvata Vladu Cerinu.³⁰

Nadalje, četnici unutar Brloškog partizanskog odreda 18. prosinca 1941. pobili su partizane Hrvate, učitelja Romana Marinkovića, njegova brata Ivana i Dragana Petrovića.³¹ Međutim, četnički puč izvršen u Bruvnu u bataljonu "Gavrilo Princip" 12. travnja 1942. nije uspješno izveden, iako su četnici ubili Biću Kesića, komandanta bataljona, odsjekli mu glavu i odnijeli u Gračac talijanskom okupatoru, za što su dobili 100.000 lira.³²

²⁷ Gojko Polovina, *Svedočenje. Prva godina ustanka u Lici*, Beograd, 1988., str. 42.

²⁸ Ilija Rašeta, *Kazivanja pobjednika smrti*, Zagreb, 1988., str. 11., 142., 167., 188.

²⁹ *Zbornik*, tom V, knj. 1, str. 309.

³⁰ Branko Latas, Milovan Dželebdžić, *Četnički pokret Draže Mihailovića 1941.-1945.*, str. 153.-154.; *Kotar Gospić i kotar Perušić u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945.*, Karlovac, 1989., str. 384.-385.

³¹ Milan Bukvić, *Otočac i Brinje u NOB 1941.-1945.*, Otočac, 1971., str. 202.-203.; *Lika u NOB-u 1942.*, Beograd, 1971., str. 516.

³² *Četvrta godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja, Žunberka*, Karlovac, 1981., str. 833.

U tim četničkim pučevima zastrašujući je način na koji su četnici likvidirali svoje protivnike. Ovdje ćemo navesti kako su ubili Petra Vuksana i Vladu Cerinu: "Pekišu i Vladu masakrirali su medački i počiteljski četnici na najzvjerski način, a predvodili su ih Gavre Stojanović i Grujo Ivančević. Glavu Pekiše Vuksana su odsjekli i donijeli je u Medak Talijanima kao corpus delicti. Bacili su je na zemlju, gazili po njoj, ćulali je kao loptu po ledini, pljuvali je, da bi time pokazali svoju privrženost i odanost talijanskom okupatoru. Vladu Cerina izboli su noževima, a potom ga zaklali kao živinu."³³

Četnički zločini u Lici posebno su bili usmjereni prema nezaštićenim i nemoćnim osobama, kao što su bili djeca, žene i ranjenici, te zarobljenici. Nakon neuspješnog napada 2. brigade 6. ličke divizije NOVH na četničko uporište u Gračacu 14./15. siječnja 1943. partizani nisu uspjeli izvući iz četničkog okruženja u Gračacu 41 ranjenika. Sve njih četnici su poklali i poubijali na najzvjerski način. Među tim partizanskim ranjenicima Srbima nalazio se i jedan partizan Hrvat - Stipe Špehar. Četnici su ga teško ranjenoga, a kao Hrvata, vukli kroz Gračac, izrugivali mu se, probadali ga noževima, sve dok nije izdahnuo.³⁴ Sličan masovni zločin nad ranjenicima četnici su izvršili 2. lipnja 1944. pri napadu na partizansku bolnicu u Krčanama (zaselak jugoistočno od Udbine). Napad na bolnicu i pokolj ranjenika izvršio je četnički leteći odred Lukice Popovića Lune, a koji je s pokoljem Hrvata u Lici otpočeo još krajem srpnja 1941. U bolnici se nalazilo 90 ranjenika, a četnici su zaklali i ubili 36 ranjenika i bolničkog osoblja. Najveći broj zaklanih i ubijenih ranjenika bili su Hrvati iz Gorskog kotara, Istre i Hrvatskog primorja.³⁵

Ideologiji četničkog pokreta i njihovih zlodjela suprotstavljao se s jedne strane antifašistički pokret, a s druge strane vojne i civilne vlasti NDH. Dakako, svatko od njih sa stajališta svoje ideologije i državotvornih zamisli. U tom pogledu antifašistički pokret nastupao je autonomno, dok su vlasti NDH u otvorenoj borbi protiv četničkog pokreta morale voditi računa o svojim ratnim saveznicima (talijanskom i njemačkom okupatoru). Naime, njihov je interes bio u korištenju četničkih jedinica za borbu protiv antifašističkog pokreta, te su na taj način i onemogućavali vojne snage NDH da vrše napade na četničke jedinice. Pojedinim institucijama vlasti NDH preostala je jedino mogućnost da se žale talijanskim i njemačkim vojnim vlastima da se onemoguće četnička

³³ *Kotar Gospić i kotar Perušić u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945.*, str. 619.

³⁴ *Kotar Korenica i kotar Udbina u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, Karlovac, 1979., str. 485.; Đorđe Orlović, *Napad na Gračac (14./15. januaru 1943.)*, *Vojnoistorijski glasnik*, Beograd, 1981., 1, str. 90.

³⁵ *Kotar Korenica i kotar Udbina u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, str. 338.-339.

zlodjela nad hrvatskim stanovništvom. A o prijetnjama i zlodjelima četnika u Lici stizala su vlastima NDH brojna upozorenja. Tako je npr. predstojnik kotarskog suda u Gračacu pisao 1. studenog 1942. Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja u Zagrebu, između ostaloga, i ovo:

"U Gračacu, unatrag nekoliko mjeseci, postoji komanda četničkog puka "Vožda Karađorđa", koja ima u samom Gračacu pod sobom oko 1.000 ljudi pod oružjem naoružanih puškama, revolverima, bombama i streljivom, koje su oružje dobili od talijanske vojske za zajednu suradnju protiv "partizana", iako se dešava da iz jedne kuće ima na jednoj i na drugoj strani. Hrvata ima u Gračacu oko 40-50 ljudi. Većina četnika je u Gračacu otvoreno neraspoložena prema Hrvatima, a napose prema Hrvatima drž. službenicima s razloga, jer da je prošle godine ovdje poginulo oko 700 njihovih Srba. Zbog toga se čuju prijetnje da treba nas Hrvate u Gračacu sve poklati i ubiti."³⁶

Četnici nisu ostali tada samo na prijetnjama već su do kraja 1942. očistili Gračac od hrvatskog stanovništva; oni koji nisu uspjeli pobjeći, bili su ubijeni.

Četnički pokret u Lici nije se samo obračunavao s pripadnicima antifašističkog pokreta, bez obzira na nacionalnu pripadnost njegovih pristaša već isto tako i s pripadnicima ustaškog pokreta, iako je ovaj pokret u određenim trenucima stupao u savezničke odnose s četnicima u Lici (npr. Sporazum između Četničkog odreda Medak i vojnih vlasti NDH u Gospiću od 6. ožujka 1943).³⁷ O ubojstvu petorice ustaša od strane četnika iz Metka izvijestio je Ustaški stožer u Gospiću 4. studenog 1942. Ustaški stan u Zagrebu, navodeći, između ostaloga, i ovo: "Prilikom partizanskog napadaja na selo Ribnik, uspjelo je petorici ljudi probiti partizanski obruč prema selu Metku. Kako je poznato, u Metku se nalaze četnici s talijanskom vojskom. Četnici su držali a drže i sada svoje straže do Ribnika, tako je bilo te noći. Ova petorica su se namjerili na četničku zasjedu, i ovi su ih pozvali k sebi uvjeravajući ih da im se neće ništa dogoditi, ovi su im povjerovali i došli k njima. Kad su došli neki su od četnika tražili da se puste: Sekulić Gašpar, Sekulić Blaž i Sekulić Ante, a da se ubiju Sekulić Filip i Mihaljević Stjepan. Druga se je grupa protivila i tražila smrt svih, ovi su drugi uspjeli. Ubojice ove petorice su Njegovan Đuro Tomičin, Njegovan Mića Đurin i Ivančević Đurica pok. Jurile, bivši jugosl. podnarednik. Isti su svi iz sela Počitelja, a nalaze se sada među četnicima u Metku. Ubijene su pokopali u jednom dolu kod željezničke stražarnice br. 76."³⁸

³⁶ *Kotar Gračac u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945.*, str. 363.

³⁷ *Zbornik*, tom XIV, knj. 2, str. 387.-394.

³⁸ HDA, fond: Hrvatski državni sabor, kut. 2.

Četničke skupine iz svojih uporišta u Lici krstarile su terenom, obično noću, postavljajući zasjeđe i upade u pojedine kuće, te ubijajući i pljačkajući Hrvate ili pak suradnike antifašističkog pokreta. O tome je sačuvan veći broj raznovrsnih dokumenata, a ovdje se navode samo izvodi iz dva dokumenta. Tako npr. Oružničko krilno zapovjedništvo 2. oružničke pukovnije iz Senja izvješćuje Zapovjedništvo operativnog područja "Lika" 18. svibnja 1943. o djelatnosti pojedinih četničkih skupina na području Otočca. U ovom se izvješću konstatira: "U šumama imade manjih četničkih skupina, koje su razpršene od svojih jedinica zaostale u šumi. Takove manje skupine prolaze kroz katolička sela, pljačkaju i otimaju, a također dočekaju na cestama prolazeće seljake. Tako je jedna manja skupina od 40 ljudi došla u selo Krasno dana 11. V. o.g. opljačkali nekoliko kuća katoličkih. Zapovjednik te skupine jeste Mileta Grozdanić, rodом iz Ponora (bivši finans). Ta ista grupa četnika ovih dana je sačekala u zasjedi na cesti između Kutereva i Krasna kod Grezine prolazeći narod, odnijeli im robu, prstenje i cipele.

U Goljaku, selu između Krasnog i Lipovog Polja, ubili su četnici u jednoj kući oca i sina, a na putu su zaklali jednu ženu i ostavili ju na cesti."³⁹

O zločinima izvršenim nad pojedinim Hrvatima i poglavito suradnicima antifašističkog pokreta u Lici brojni tragovi i činjenice sadržane su i u četničkoj dokumentaciji. To je niz presuda Vojno-četničkog suda četničke Dinarske divizije, te isto takvog suda za pojedine ličke četničke korpuse. No, četnička dokumentacija otkriva i njihove planove na pojedinim područjima i načine na koje trebaju ukloniti svoje protivnike. To se najbolje vidi iz izvješća Četničke komande u Selcima od 5. rujna 1943., a u kojem se govori o akcijama komandanta Četničkog sektora Otočac, kapetana Miloša Savovića. Naime, on je sa svojim četnicima sudjelovao 26./27. kolovoza 1943. u zločinima na području Brloga. S tim u vezi izvješćuje se:

"Plan kapetana g. Savovića bio je, da u toku te noći likvidiraju sa svim izdajicama - partizanskim špijunima i odbornicima kojih ima priličan broj. Petorkama je izdato naređenje da sve svršavaju bez pucanja - sa nožem".⁴⁰

Te noći (26./27. 8. 1943.) deset petorki uspjelo je na području Brloga likvidirati dva odbornika, dok su se drugi pravodobno uklonili, te premlatiti grupu Roma.

Zadaća ovoga rada nije da istakne sve pojedinačne i skupne zločine koje su učinili četnici u drugom svjetskom ratu u Lici, već da upozori na skupne

³⁹ AISP, fond: NDH, inv. br. 6415.

⁴⁰ HDA, fond: Dinarska četnička oblast, kut. 13.

pokazatelje. Do njih se došlo na temelju istraživanja arhivske i druge građe, povijesne literature i publicistike, te tiska. O svakoj takvoj osobi sačinjen je anketni list u koji su se unosili podaci o osobnim generalijama žrtve, mjestu rođenja, zanimanju, nacionalnoj pripadnosti, vremenu i mjestu zločina, te na koji je način pojedina osoba izgubila život. Pretpostaviti je da su se na osnovi dosadašnjih istraživanja utvrdile gotovo sve civilne osobe u Lici čiju je smrt prouzročio četnički pokret. Određene praznine postoje u onom dijelu istraživanja koje se odnosi na utvrđivanju broja pripadnika partizanskih jedinica, čiju je smrt prouzročio četnički pokret. I to prije svega zbog toga što su četnici u Lici sudjelovali vrlo često u borbama s partizanima u zajedničkim akcijama s talijanskim ili njemačkim jedinicama, te u tom slučaju nije moguće znati koja je vojska u tom slučaju prouzročila smrt pojedine osobe iz partizanskih redova. Međutim, veličina broja žrtava ne umanjuje četnički sustav planiranih i izvršenih zločina. Kada je riječ o četničkim zločinima u Lici, u skupnim podacima iskazujemo prije svega one osobe koje su u Lici rođene i tu su živjele u tijeku drugoga svjetskog rata. Jer bilo je i onih osoba, u malom broju, koje su u drugim dijelovima bivše Jugoslavije bile žrtve četničkog pokreta, kao i znatan broj osoba koje su se zbog raznovrsnih razloga u tijeku rata zatekle u Lici, te su ih tamo četnici ubili.

Na osnovu dosadašnjih istraživanja utvrđeno je da su četnici prouzročili smrt 656 osoba rođenih u Lici, ili su pak tu bili stalno nastanjeni (mali broj). Od toga ukupnog broja bilo je osoba muškog spola 484, a ženskog spola 172. Život su izgubile osobe svih dobnih struktura, a od toga je bilo ukupno 57 djece do 15 godina starosti. Ovdje treba istaknuti da je četnički pokret u Lici prouzročio i druge ljudske gubitke, i to među onim osobama koje su se u vrijeme drugoga svjetskog rata zatekle u Lici po raznim poslovima i zadacima (u posjeti rodbini, u partizanskim jedinicama, u vlasti i postrojbama NDH). Na taj način četnici su likvidirali oko 200 osoba, a one su poglavito pripadale hrvatskom narodu. Kada je riječ o nacionalnoj strukturi ljudskih gubitaka u Lici, koje je prouzročio četnički pokret, istraživanja pokazuju da je od ukupno 656 žrtava 201 pripadala hrvatskom narodu, a preostale srpskom narodu, izuzev jedne osobe, koja je bila ruske narodnosti. Hrvatski narod izbjegao je još veće žrtve u Lici od strane četničkog pokreta, zahvaljujući činjenici da se masovno iseljavao s onih područja koja su se nalazila pod četničkom vojnom i civilnom vlašću, te izgradnji obrambenih mehanizama (zaštita od strane partizanskih jedinica, ali isto i zaštita od strane postrojbi NDH).

Promatrajući ljudske gubitke koje je prouzročio četnički pokret u Lici po godinama, vidljivo je da se s usponom četničkog pokreta u pojedinim ratnim

godinama uvećava i broj nastradalih osoba. Tako su četnici u Lici 1941. prouzročili smrt 90 osoba, 1942. 116 osoba, 1943. 192 osobe, 1944. 240 osoba i 1945. 17 osoba, dok se samo za jednu osobu nije mogla utvrditi godina smrti. Način na koji su pojedine osobe ubijene bilo je mnogo teže istražiti jer se u izvorima najčešće ističe samo "ubijeni od četnika". To se ističe za ukupno 432 osobe, a to ujedno znači da su i iz ove grupe pojedine osobe mogle izgubiti život u borbi s četnicima, biti strijeljane, zaklane, vješane, ili izgubile život zbog četničkih zlostavljanja. Međutim, za preostale osobe koje su usmrtili četnici navodi se precizan način smrti, tj. 110 je osoba strijeljano, 75 osoba zaklano, jedna je osoba obješena, šest je osoba ubijeno iz zasjede vatrenim oružjem, pet osoba bačeno je u vatru, dvije osobe ispečene su na ražnju, jedna je osoba bačena u jamu, a 25 osoba umrlo je od fizičkog zlostavljanja. Od ukupno 656 žrtava četničkog terora u Lici 448 pripadalo je civilnom stanovništvu, 189 osoba pripadalo je antifašističkom pokretu, a 19 osoba ustaškom pokretu.⁴¹

Pretpostaviti je da će buduća istraživanja ove problematike upotpuniti zbirne pokazatelje, jer u ovom trenutku istraživanja nije nam bila dostupna arhivska građa koja je pohranjena u drugim arhivskim institucijama na području bivše Jugoslavije. Prema tome, daljnja su istraživanja ove teme potrebna i poželjna.

⁴¹ Skupni pokazatelji o ljudskim gubicima koje je prouzročio četnički pokret u Lici utemeljeni su na istraživanju arhivske građe, literature i tiska. Ovdje se navode samo najznačajniji izvori, jer bi navođenje svih izvora zauzelo suviše prostora, a osim toga nisu svi izvori istovjetne važnosti. Što se tiče neobjavljene arhivske građe, pregledani su u Arhivu Instituta za suvremenu povijest u Zagrebu sljedeći arhivski fondovi: Nezavisne Države Hrvatske, Četničkog pokreta, talijanska i njemačka građa, te građa narodnooslobodilačkog pokreta (KPH, masovne antifašističke organizacije, vojna arhiva i arhivska građa o narodnooslobodilačkim odborima). U Državnom arhivu u Zagrebu pregledani su ovi fondovi: Dinarska četnička oblast, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, Hrvatski državni sabor, Ministarstvo unutrašnjih poslova i Hrvatsko oružništvo.

Od objavljene izvorne građe iskorištene su sljedeće zbirke dokumenata: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, Beograd, 1952.-1969., tom V., knj. 1-38; *Zbornik*, tom XII., knj. 1-3; *Zbornik*, tom XIII., knj. 1-4, *Zbornik*, tom XIV., knj. 1-4; *Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom. Stenografske beleške i dokumenta sa suđenja Dragoljubu - Draži Mihailoviću*, Beograd, 1946.

Uz navedenu literaturu istaknutu u prethodnim bilješkama, ovdje se navodi samo dodatna: Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941.-1945.*, Zagreb, 1986.; Lika u NOB, Beograd, 1963., knj. 1; Miloš Minić, *Četnici i njihova uloga u vreme narodnooslobodilačkog rata 1941.-1945.*, Beograd, 1982.; Jovo Popović, Marko Lolić, Branko Latas, *Pop izdaje. Četnički vojvoda Momčilo Đujić*, Zagreb, 1988.; Đuro Stanisavljević, *Pojava i razvoj četničkog pokreta u Hrvatskoj 1941.-1942. godine, Istorija XX veka*, knj. IV, Beograd, 1962.

Der Beitrag zur Erforschung des Verbrechens der Tschetnikbewegung
in der Lika im zweiten Weltkrieg

Zusammenfassung

Die kroatische Geschichtswissenschaft widmet erst in den letzten Jahren größere Aufmerksamkeit der Erforschung des Verbrechens der Tschetniks gegen das kroatische Volk im zweiten Weltkrieg. Aufgrund verschiedener Quellen analysiert der Autor die Erscheinung der Tschetnikvereine in der Lika bis zum zweiten Weltkrieg und im Laufe desselben Kriegs. Er betont die Gründe ihrer Ideologie und ihres Strebens nach dem Schaffen des großen Serbiens und des ethnisch reinen Staates, und beschreibt die Kriegskräfte der Tschetnikbewegung. Um ihre Ziele zu erreichen, übte diese Bewegung Terrorismus aus, und ihr Opfer war das ganze kroatische Volk, wie auch die politischen Gegner des Tschetniktums.

Im Namen der Tschetnikideologie wurden grauenhafte Verbrechen begangen, und im Laufe des zweiten Weltkriegs wurden in Lika, von den Anhängern dieser Ideologie, 656 Likaner und ungefähr 200 Personen aus anderen Gebieten Kroatiens umgebracht.